

Doç. Dr. Ozan YILMAZ

Sakarya Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Sakarya/TÜRKİYE
oyilmaz@sakarya.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6375-2881

**ŞERHİN METNİNDEN METNİN ŞERHİNE:
TÜRKÇE ŞERHLERDEN HAREKETLE KLASİK
TÜRK ŞİİRİNİN ANLAM DÜNYASINA
KATKILAR I***

FROM THE TEXT OF COMMENTARY TO THE
COMMENTARY OF TEXT: FROM THE POINT OF
TURKISH COMMENTARIES, THE CONTRIBUTIONS OF
CLASSICAL TURKISH POETRY TO THE WORLD OF
MEANING I

DOI Number: 10.28981/hikmet.481508

ÖZ

Türkçe şerhler, Arapça ve Farsça klasik metinlerin Türk diliyle okunup anlaşılmasını sağlamak için hazırlanmış metinlerdir. Bu şerhlerin içinde dilbilgisi, sözlükbilim, tarih, coğrafya ve belagat (retorik) gibi alanlara dair bilgiler vardır. Türkçe şerhler, yazılış amaçları doğrudan bu olmasa bile, Klasik Türk şiiri metinlerini anlamak için büyük önem taşır. Klasik Türk şiirinin anlam dünyasını daha iyi tanımak için, aynı dönemde yazılmış edebî şerhleri dikkate almak ve incelemek gerekir. Çünkü şairlerin çeşitli hüner gösterilerinde bulunduğu beyitler, günümüzde eski anlamını yitirmiş bazı kelimeler barındırabilir. Şerh metinlerinde bulunan edebî ve kültürel malzeme, bu tür anlamların ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır. Nitekim herhangi bir kelimenin eski anlamlarından birine bir şerh metninin satırları arasında rastlamak işten bile değildir.

Bu makalede, Türkçe şerh metinlerinden seçtiğimiz 10 (on) kelime ve terkinin anlamlarına değinilecek, bu anlamlar divan şiirinden seçilmiş örnek beyitlerden hareketle işlenecektir. Böylece bir metin başka bir metin yardımıyla açıklanacak, Türkçe şerhlerin Klasik Türk şiirini anlamadaki önemi gözler önüne serilecektir.

Anahtar Kelimeler: metin, şerh, anlam, Klasik Türk şiiri

ABSTRACT

Turkish commentaries are texts prepared to read and understand Arabic and Persian classical texts in Turkish. In these commentaries, there is information on areas such as linguistics, lexicology, history, geography and rhetoric. Turkish commentaries are of great importance for understanding the texts of Classical Turkish poetry, even if this is not the case. In order to understand the meaning world of classical Turkish poetry better, it is necessary to consider and examine literary interpretations written in the same period. Because the couplets in which the poets are shown in various tricks can hold some words that lost their old meaning today. The literary and cultural material contained in the commentary texts will contribute to the emergence of such meanings. As a matter of fact, it is not even a matter of encountering one of the old meanings of any sheep in the lines of a commentary.

In this paper, it will be referred to the meanings of 10 (ten) words and compositions we selected from the Turkish commentary texts, and these meanings will be processed by moving from the sample couplets selected from the divan poem. Thus, a text will be explained with the help of another text and the prominence in understanding the classical Turkish poetry of the Turkish commentaries will be revealed.

Keywords: text, commentary, meaning, Classical Turkish poetry

* Bu makale, 12-13 Mayıs 2017 tarihlerinde Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nde gerçekleştirilen "Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası" konulu sempozyumda sunulan ve daha önce yayımlanmamış bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

Giriş

Günümüz metin şerhi araştırmalarının öncüsü konumundaki Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, metin şerhinin önem ve amaçlarına değindiği bir yazısında aşağıdaki ifadeleri kullanır:

“Karışık bir yığın halinde gözümüzün önünde duran edebî eserleri türlü bakımdan sıralamak, birleşik maddelerini bulmak, onları birliğe götürerek kafamızı ezen ve hırpalayan kargaşalıktan kurtulmak, böylece anlamının birleşik noktalarını bularak anlayışımızın güç ve çabukluğunu arttırmak gerekir (Tarlan 1981: 192)”.

Bir metne layıkıyla intikal etmek olarak da özetlenebilecek bu cümleler, metin şerhi araştırmalarında uygulanması gereken bir çabadan bahseder. Klasik Türk şiiri metinlerini anlamak için gerçekten de böyle bir çabaya ihtiyaç vardır. Bu amaçla Osmanlı döneminde yazılmış şerh metinlerinin dikkate alınması büyük önem taşımaktadır. Çünkü Klasik Türk şiiri metinleri ile Osmanlı dönemi şerh metinleri birbirinden ayrı düşünülemez. Ortak bir hafızanın mahsulleri olan bu eserler, birçok konuda birbirini tamamlayıcı mahiyettedir.

Türk Şerh Edebiyatı, herkesçe anlaşılması zor metinlerin ehil kişiler tarafından açıklanmasına dayalı bir dizi faaliyete verilen addır (Şerh kavramı ve Türk Şerh Edebiyatı literatürü hakkında bilgi için bkz. Ceylan 2007; Yılmaz 2007). Şerhler bir metnin daha iyi anlaşılmasını, herkesin fark edemeyeceği bazı manaların ortaya çıkmasını ve yabancı dildeki bir metnin Türk diline tercüme edilmesini amaçlar. Medrese ve tekke erbabı tarafından akademik ve tasavvufi anlayış gözetilerek yapılan şerhler, lügat bilgisi ve dilbilgisine dair çok değerli yorumlar içerir.

Şerhlerin Türk kültürü ve edebiyatına yaptığı katkılardan biri de Klasik Türk şiiri mahsullerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Günümüz metin şerhi araştırmalarının da asıl amacı budur ve eski şerhlerin bu amaca hizmet etmek adına incelenmesi kayda değer bilgiler edinme yolunda ciddi bir adımdır. Çünkü şârihlerin satır aralarında verdiği bilgiler, bugün için anlaşılması pek kolay olmayan bazı beyitlerin çözümünü sağlamakla birlikte, beyitlerdeki anlam zenginliğinin de ortaya çıkmasına yardımcı olur. Bazı kelimelerin birden çok anlamı olduğu için, divan şiiri metinlerini çözerken kelimelerin bu farklı anlamlarını göz önünde bulundurmamak, özellikle çokanlamlılık olasılığına dikkat etmek gerekir. Araştırmacı bir beyti açıklarken kelimenin en doğru manasını seçmek zorundadır. Aksi takdirde şairin anlatmak istediği tam olarak ortaya konamayacak, yapılan yorumlar da buna bağlı olarak eksik ve yanlış olacaktır. Ayrıca sözlükler bazı terkip ve tamlamaların anlamına yer vermeyebilir. İşte şerhler, ister akademik ister tasavvufi olsun, bu tür kelime, terkip ve tamlama anlamlarını belirlemede de yardımcı olur.

Bu makalede Türkçe şerhlerden seçilen 10 (on) örnek ele alınmıştır. Amacımız, seçilen örneklerin şerhlerde geçen anlamlarını divan şiirinden beyitlerle desteklemektir. Seçtiğimiz 10 (on) kelime ve bunların şerhlerde geçen anlam dünyası alfabetik sıraya göre şöyledir:

arsa: Arsa ıstılâhda şatranc yerine dirler ya'nî bisât-ı şatrançdur (Sûdî-i Bosnevî-Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz), (Sûdî-i Bosnevî 1250: I, 84).

Günümüz Türkçesinde de yaşayan “arsa” kelimesi daha çok “toprak ve kara parçası” anlamıyla bilinir. Beyitlerde mecâz-ı mürsel yoluyla “dünya” ve “yeryüzü”nü karşılar. Ancak tek anlamı bu değildir. Nitekim Redhouse’nin sözlüğünde “arsa-i şatranç” tamlamasına “satranç tahtası” anlamı verilir (Redhouse 1987: 1293). Meşhur şârih Sûdî-i Bosnevî’nin (ö. 1599-1600, bkz. Açar 2016) verdiği bilgiye göre kelime tek başına da “satranç tahtası” anlamıyla kullanılabilir.

Klasik Türk şiirinde satranç terimleri önemli bir malzemedir (bkz. Arslan 2000). Bu örneklerde tenasüp sanatı yoluyla satranca ait terimler bir araya getirilir. Buna göre satranç terimleri geçen bir beyitte “arsa” kelimesine “satranç tahtası” anlamı verilmelidir. Örneğin Bâkî’nin (ö. 1600),

Süm-i esbine ruh süren o şehün

Arsa-i dehrde oldu ferzâne (Bâkî, G. 471/5) (Küçük 1994: 393)

(O şâhin/padişahın atının/esbinin tırnağına yüz/ruh süren kimse, dünya satranç tahtasında ferzâne/vezir oldu.)

beytinde böyle bir durum vardır. Beyitte geçen “esb (at), ruh (kale), şeh (şah), ferzâne (vezir)” kelimeleri birer satranç terimidir. Bu durumda “arsa-i dehr” kelimesine “dünya arsası” yerine “dünya satranç tahtası” anlamını vermek yerinde olacaktır.

Nâbî’nin (ö. 1712) aşağıdaki beytinde de benzer bir kullanım söz konusudur:

Bâzîçegâh-ı arsa-i nâ-üstüvârda

Muhtâc olur himâyesine şeh piyâdenün (Nâbî, G. 415/3) (Bilkan 1997: II, 773)

(Dünyanın dengesiz satranç tahtasında, padişah piyonun korumasına muhtaç olur.)

Beyitte geçen “bâzîçegâh, arsa, şeh, piyâde” kelimeleri birer satranç terimidir. Nâbî dünyayı dengesiz bir satranç tahtasına benzetmiş, burada bazen padişahın dahi kendinden güçsüzlere muhtaç olabileceğini ifade etmiştir.

âyet-i ye’s: Kur’ân-ı Kerîm’de küffâr için nâzil olan âyetlerdür (Murtazâ Trabzonî-Şerh-i Kâsâ’id-i Urffî), (Yılmaz 2004: 186).

Sebk-i Hindî şairlerinden Urffî-i Şîrâzî’nin (ö. 1591) bir kasidesinin şerhinde geçen bu yorum, âyet-i ye’s tamlamasının anlamını açıklar. Âyet-i ye’s (hüzün/keder âyeti) tamlaması divan şiiri beyitlerinde geçer. Sözelimi Şeyh Gâlib’in (ö. 1799),

Bilmem ne için âyet-i ye’s eyledi hattın

Ruhsâresine hayr du’âveş eser itdüm (Şeyh Gâlib, G. 212/5) (Kalkışım 1994: 368)

(O, ayva tüylerini niçin kâfirlere inmiş hüzün/keder âyeti yaptı bilmiyorum. (Oysa) yüzüne hayır duası (okumak) gibi bir etkim oldu.)

beytinde geçen “âyet-i ye’s” ibaresi, “hüzün/keder âyeti” şeklinde çevrilmelidir. Verilen bilgiye göre âyet-i ye’s, Kur’ân-ı Kerîm’de kâfirler için inen âyet-i kerîmelerin genel adıdır. Klasik Türk şiirinde ayva tüyünün saç, göz, ben gibi diğer “siyah” güzellik unsurlarıyla birlikte “kâfir” olarak nitelenmesi, böyle bir benzetme ortaya çıkarmıştır.

battâl: Bî-kâr dimekdür, ya'nî derd-i aşkdan hâlî (Sûdî-i Bosnevî-Şerh-i *Gülistân*), (Yılmaz 2012: 590).

Sûdî'nin *Gülistân Şerhi*'nde verdiği bu bilgi, lügatte “işe yaramaz, boş, değersiz, aylak, tembel, hödük, acemi (Redhouse 1987: 369)” anlamlarına gelen “battâl”ın daha dar bir anlamına dikkat çeker. Divan şairleri de bu anlamın farkındadır. Nitekim Ahmedî'nin (ö. 1413) aşağıdaki beytinde “battâl” kelimesi “aşksız” anlamına gelir:

*Ahmedî sâbit-kademdür aşk yolunda bugün
N'ola ger ta'ne ururlarsa ana battâllar* (Ahmedî, G. 244/8) (Akdoğan, e-kitap: 377.)

(Ahmedî bugün aşk yolunda kararlıdır. Aşksızlar onu kınasa ne olur!)

Burada “battâl” kelimesini yukarıdaki manalarla değerlendirmek, Ahmedî'nin istediği anlamı tam olarak vermeyecektir. Çünkü Ahmedî kendisinin aşk yolunda kararlı olduğunu söylerken, aşktan nasibi olmayanları tarif etmek için de “battâl” kelimesini seçmiştir.

dahl: Hâricden gelüp eline giren nesneye derler. Kişinin hâricden mülküne dâhil nesnedür, akçe ve gayrı nesne (Sûdî-i Bosnevî-Şerh-i *Gülistân*), (Yılmaz 2012: 622-623).

Lügatte “dahl” kelimesinin bir anlamı “müdahale etmek, karışmak (Redhouse 1987: 891)”tır. Redhouse “dahl” kelimesini ele aldığı bir başka maddede “gelir, kazanç, kâr; bir tüccarın para kasası (Redhouse 1987: 891)” anlamlarını verir. Bu anlam Sûdî'nin *Gülistân Şerhi*'nde de geçer. Buna göre dahl, kişinin başta sahip olmadığı, eline sonradan geçen para vb. şeylere verilen addır. Nefî'nin (ö. 1635) aşağıdaki beytinde bu anlam vardır:

*Düstûr-ı kâmkâr ki yek-rûze bahşişi
Dahl-i hezâr-sâle-i deryâ vü kân olur* (Nefî, Ksd. 29/21) (Akkuş 1993: 138)

(O, muradına ermiş bir vezirdir. Çünkü bir günlük bahşişi, maden ve denizin eline bin yılda geçer.)

Lebîb'in (ö. 1768) aşağıdaki beytinde de aynı anlam vardır. “Dahl” kelimesini doğrudan “kazanç” anlamıyla kullanan şair, kazancının az ama harcamasının çok olduğunu, çoluk çocuğuna bakması gerektiğini, bütün bunların bir araya gelmesiyle iflas bayrağını çekme noktasına geldiğini anlatır:

*Dahl ekall harc ekser a'dâd-ı iyâl andan beter
Şâhid-i iflâsım oldu sanki ol cemm-i gafîr* (Lebîb, tarih 9/50) (Kurtoglu, e-kitap: 331)

(Kazanç az, harcama çok, çoluk çocuk sayısı ondan beter! Bu topluluk, iflasıma şahit olacak gibi!)

destân: Destân bunda, mekr ve hîle ma'nâsınadur (Sûdî-i Bosnevî-Şerh-i *Dîvân-ı Hâfiz*), (Sûdî-i Bosnevî 1250: I, 211).

Sûdî'nin verdiği bilgiye göre, Klasik Türk şiirinde “kıssa, efsane, hikâye” gibi anlamları olan “destân”ın bir anlamı da “mekr, hile” yani “al”dır. Özellikle *Şehnâme* kahramanı Rüstem'in lakaplarından birinin Rüstem-i Destân olması (Yıldırım 2017: 660), kelimenin hem “efsane” hem de “hile” anlamıyla tevriyeli

kullanımını beraberinde getirmiştir. Kadı Burhâneddîn'in (ö. 1398) aşağıdaki beytinde, "destân" kelimesine sadece "efsane" anlamını vermek yeterli olmaz. Nitekim beyitte geçen "hîledür destân ider" ibaresinde destân ve hilenin bir arada olması da tesadüfi değildir:

*Zülfü özünü yüzünde gerçi ki Rüstem diye
Sen anı başından anla hîledür destân ider* (Kadı Burhâneddîn, G. 406/3) (Ergin 1980: 162)

(Sevgilinin yüze düşen saçı kendisi için Rüstem diyor olabilir, ama sen onu başından anla, hiledir, hile yapıyor.)

Şair bir yandan saçın hile yaptığını söylerken bir yandan da onun âşıklar için bir efsane olmasına gönderme yapmıştır.

Kelimenin bu anlamına Şeyhî'nin (ö. 1431) bir beytinde de rastlanır. Şair sevgiliye seslenip onunla olan aşkının kıssadan hisse çıkarılacak bir hikâye olduğunu söyler. Böylesi bir hikâye varken Rüstem'in hikâyesi ancak hile ve aldatmaca olabilir:

*Dâstân senündürür kim kıssası pür-hissedür
Zikr olan Rüstem'den ancak hîle vü destânıdır* (Şeyhî, ksd. 9/41) (Kurnaz vd. 1990: 53)

(Ey sevgili! Kıssasından birçok hisse çıkarılacak hikâye seninkidir. Rüstem için anlatılanlar sadece hile ve aldatmacadır.)

metâ'-ı rûy-dest: Dükkân yüzüne konulan metâ'un alçağına metâ'-ı rûy-dest derler (Rodosîzâde-Şerh-i Kasâ'id-i Urff), (Yılmaz 2004: 471).

Bu birleşik yapı, "el üstü mal" anlamına gelir. Rodosîzâde'nin (ö. 1701) verdiği bilgiye bakılırsa metâ'-ı rûy-dest, dükkânların önüne konulan teşhir malı yani "orta malı" anlamındadır. "El üstü" denmesinin sebebi bu tür malları gelen geçenin eliyle yoklamasıdır. Aşağıdaki beyitte Mezâkî (ö. 1676), feleğin getirdiği el üstü mallara ihtiyaç duymadığını, zira memduhunun iyilikleri sayesinde hâli vakti yerinde biri olduğunu anlatırken bu yapıya yer verir:

*Metâ'-ı rûy-dest-i rûzgâra kim bakar şimdi
Kumâş-ı hâs-ı ihsânı bana tâ ol kadar geldi* (Mezâkî, ksd. 28/17) (Mermer 1991: 275)

(Onun has iyilik kumaşı bana öyle çok geldi ki zamanenin el üstü malına artık kim bakar!)

Nâilî (ö. 1666) ise bir kasidesinde, memduhunun ilgisini öne çıkarıp onun ilgisizliğinin en değerli şeyleri bile değersiz hâle getireceğini söyler. Öyle ki şairin memduhu mücevherlere ilgi göstermeyecek olsa, en değerli mücevher olan elmas dahi herkesin elleyebileceği bir teşhir malı hâline gelecektir:

*Verse cevâhire adem-i rağbeti kesâd
Elmâs rûy-dest-i metâ'-ı bilûr olur* (Nâilî, ksd. 24/14) (İpekten 1990: 99)

(O, mücevhere rağbet göstermeyecek olsa, elmas da cam işlerinin satıldığı dükkânda orta malı olur.)

mihr-giyâ: Mihr-giyâ “mahabbet otu” dimekdir. Aslı giyâh-ı mihr idi, li-eclî'l-alemiyyet takdîm ü te'hîr ve ba'dehû hâ harfi terhîm olunup “mihr-giyâ” olmuştur. Mihr-giyâ bir otdur ki anı toşbağa didükleri hayvân bilür. Kaçan dişisi kendüye râm olmasa, mezkûr otu bulup ağzıyla getürüp üzerine kor, ol sâ'at kendüye anı râm ider. Nitekim nazm:

برمهر تو که سبزه خط سر نه بر آورد
نشاخت دلم خاصیت مهرگیارا

Ber-mihr-i tü ki sebze-i hatt ser ne-ber-âverd
Neşnâht dilem hâsiyet-i mihr-giyârâ

(Yüzünün üzerinde taze ayva tüyleri görünmediği için gönlüm muhabbet otunun faydasını bilmedi.)

bu manâya dâldür (Kilisli Mustafa Rûhî Efendi-*Rûhu'ş-Şurûh*), (Ün 2007: 69).

Mihr-giyâh bir otdur, ya'nî nebâtât cinsinden bir nebâtun ismidür. Aslında giyâh-ı mihr idi izâfetle, sonra izâfetden kat' idüp terkîb-i mezcî eylediler. Hâsılı mahabbet otu dimekdir. Ya'nî anı bile götüren mahbûbu'l-kulûb olurmuş. Rûy-ı mahbûba da mihr-giyâh derler. Ve ba'zılar dediler ki şemsî dedikleri nebâtudur ki şems ya'nî güneş ne cânibde ise çiçeği ol cânibe döner. Pes yine aslı giyâh-ı mihr idi güneş otu ma'nâsına, ednâ mülâbese ile ya'nî şemsin çiçeği hareketine tâbî' olduğu için (Sûdî-i Bosnevî-*Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz*), (Sûdî-i Bosnevî 1250: III, 90-91).

Kilisli Mustafa Ruhî Efendi'nin (ö. 1797-98) *Rûhu'ş-Şurûh* adlı *Pend-i Attâr* şerhinde verdiği bilgiye göre “mihr-giyâ” “aşk otu” anlamına gelir. Terkibin aslı “giyâh-ı mihr” şeklindeyken takdim-tehir ve hâ harfinin düşürülmesi “mihr-giyâ” biçimini ortaya çıkarmıştır. Bu ot, kaplumbağanın bilip kullandığı bir ottur. Dişisi kendisine yüz vermeyecek olsa, aşk otunu dişisinin üstüne koyar ve onu kendine âşık eder. Örnek verilen Farsça beyitte de sevgilinin ayva tüylerini aşk otuna benzeten şair, bu ayva tüylerini göremediği için bir türlü vuslata eremediğini söylemiştir. Sûdî ise mihr-giyânın bir ot olduğunu, bu otu yanında taşıyan kimsenin herkesçe sevildiğini söyler. Sevgilinin yüzüne de benzetilen bu ot, yüzünü güneşe döndüğü için “güneş otu” adıyla da bilinmektedir.

Klasik Türk şiirinde “mihr-giyâ” kelimesinin bu anlamını destekleyen örnekler vardır. Mesela Aşkî'nin (XV. yy.) aşağıdaki beyti, yukarıda anlatılanlar için iyi bir örnektir. Şair, sevgilinin ayva tüylerini aşk otuna benzettikten sonra, bu ayva tüylerini gören kimsenin hayran olup onun eşiğinden ayrılamayacağını söyler:

Mihr-i giyâ durur hat-ı reyhânî lâ-cerem

Kim görse gidemez işiğinde gubâr olur (Aşkî, G. 24/5) (Şentürk vd. 2012: 402)

(Sevgilinin güzel kokulu ayva tüyü kuşkusuz bir aşk otudur, çünkü kim görse hayran olup onun eşiğinden ayrılamıyor.)

Şiirde “gubâr” kelimesi “toz” anlamına gelmekle birlikte “esrâr, hayrân, hatt” gibi kelimelerle sıkça kullanılır. Bu kelimelerin arasına “mihr-giyâ”yı da eklemek mümkündür. Anlaşılan o ki aşk otunun bir tür uyuşturucu etkisi vardır ve onu koklayan canlıların hareket kâbiliyeti azalmaktadır. Gece

gündüz sevgilinin eşiğinde bekleyen âşıkları oraya bağlayan da aşk otuna benzeyen ayva tüyleridir. Ayva tüyelerinin “gubâr” kelimesiyle yan yana olduğu birçok beyit vardır. Mesela Bâkî’nin,

Sabâ hâk-i rehin bûs itdi muğber oldun ey âşık

Gubâr-ı hatt-ı müşgîni belürsin göresin tozu (Bâkî, G. 530/7) (Küçük 1994: 429).

(Ey âşık! Tan yeli sevgilinin ayağı toprağını öpünce gücendin. Misk kokulu ayva tüyü belirsin de sen tozu dumanı/gücenmeyi o zaman gör!)

beytinde geçen “gubâr-ı hatt” tamlaması birçok şair tarafından kullanılmıştır.

Osman Nevres’in (ö. 1876) aşağıdaki beytinde de benzer bir söyleyiş vardır. Söz konusu edilen yine ayva tüyleridir. Klasik şiirde ayva tüyleri güzel kokulu olması, toza benzemesi, esrar gibi hayran bırakması gibi özellikleriyle sıkça anılır. Nevres’e göre sevgili, âşık kanı döken bir katildir, buna rağmen âşıkların ayva tüyelerine düşkün olması, ancak aşk otuna benzeyen ayva tüyelerinin büyüleyici/uyuşturucu etkisiyle açıklanabilir:

Kâtilken olur hattına âdem yine mâ’il

Gûyâ ki füsûn hâsıldır mihr-i giyâhı (Osmân Nevres, G. 289/3) (Kaya 2010: 495)

(Katil olsa da insan yine onun ayva tüyelerine ilgi duyuyor. Onun aşk otunu andıran ayva tüyleri, bir büyü sonucu oluşmuşu benziyor.)

nîm-ruh/müstakbel: Musavvirler istilâhında bir peyker ve çehre nısf ve yarım tahrîr oluna, nîm-ruh ve nîm-çehre dirler. Ve tamâm ve bütün tasvîr olunmuşuna müstakbel dirler (Rodosîzâde-Şerh-i Kasâ'id-i Urffî), (Yılmaz 2004: 383).

Rodosîzâde’nin (ö. 1701) verdiği bilgilere göre “yarım yüz” anlamındaki “nîm-ruh”, resim sanatında bir yüzün yarım tasvir edilmesiyle oluşan görüntüye verilen addır. Bir yüz tamamen tasvir ediliyorsa buna da “müstakbel” adı verilir. Demek ki her iki kelime de resim terimidir. Nevres-i Kadîm’in (ö. 1762) aşağıdaki beytinde nîm-ruh ve müstakbel terimleri bir aradadır:

Âyîne-i imkânda suver-bâz-ı havâdis

Mâdâmki cevher-nih ü timsâl-nümâdır

Bir sûret-i müstakbeli yok ana mûmâsil

Hep nîm-ruh u nîm-ten ü rû-be-kafâdır (Nevres-i Kadîm, ksd. 12/28-29) (Akkaya 1994: 266)

(Olaylar ressamı imkân aynasında çeşitli resimler çizip boyasa da ona denk bir resim çizemez. Bütün resimleri eciş bücüş, yarım yüzlü ve yarım bedenlidir.)

Şair, Ali Paşa’nın ikinci defa sadrazam atanmasını anlatırken mübalağaya başvurmuş, dünyada onun yüzü ve bedeninden daha güzelinin olamayacağını resim terimleri yardımıyla anlatmıştır. Beyitte geçen “suver, cevher, timsâl, sûret, müstakbel, mûmâsil, nîm-ruh, nîm-ten, rû-be-kafâ” birer resim terimidir.

Aynı terimler Şeyh Gâlib'in *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevisinde de görülür. Şair, Zâtussuver kalesini anlattığı kısımda bu kalede bulunan resimler için şu tasviri yapar:

*Hep andaki hurdekâr sûret
Bârik idi çün hayâl-i Şevket*

Mehcûr idi sûrete heyûlâ

Müstakbeli nîm-ruhla yektâ (Şeyh Gâlib, b. 1718-1719) (Doğan 2011: 370)

(Oradaki titizlik ürünü resimlerin tamamı Şevket-i Buhârî'nin hayalleri gibi inceydi. Gerçek, yerini resime/görüntüye bırakmıştı, tam yüz ve yarım yüz çizimleri eşsizdi.)

Derin bilgisi şiirlerinden anlaşılan Şeyh Gâlib'in, son derece göz alıcı resimlerle süslü Zâtussuver kalesini anlatırken müstakbel ve nîm-ruh gibi resim terimlerine başvurması şaşırtıcı değildir. Buna göre duvardaki resimler arasında hem tam yüz çizimlerinin hem de yarım yüz tasvirlerinin olduğu, bunların göz alıcı bir şekilde sıralandığı anlaşılmaktadır.

penbe: Yamaya dirler (Sûdî-i Bosnevî-Şerh-i *Gülistân*), (Yılmaz 2012: 467).

"Penbe" kelimesi genellikle "pamuk" anlamıyla bilinir (Redhouse 1987: 453). Şişelerin ağzına takılan pamukları da kapsayan bu anlam şiirde çok kullanılır. Ancak Sûdî'nin verdiği anlama göre kelimenin bir de "yama" anlamı vardır. Divan şairleri bu anlamı göz ardı etmemiş, beyitlerinde "penbe" kelimesinin "yama" anlamını da göz önünde bulundurmışlardır. Hayretî'nin (ö. 1535) aşağıdaki beyti buna örnektir:

Hayretî ben bir gedâyam k'atlas-ı zer-beft-i çarh

Penbe olmaz hırka-i peşmîne-i sad-pâreme (Hayretî, G. 397/5) (Çavuşoğlu vd. 1981: 380)

(Ey Hayretî! Ben öyle bir dilenciyim ki feleğin altın işlemeli ipeği, paramparça olmuş yün hırkama yama olamaz.)

saykal: فيعل [fey'al] vezni üzre pas açıcı üstâda dirler. نصر [nasara] bâbindan masdarı صفا [saklen] gelür sâd'un fethi ve kâf'un sükûnuyla. صيفال [sikâl] de gelür sâd'un kesriyle. مصقله [miskale] ism-i âlet ya'nî pas açıcı âlet (Sûdî-i Bosnevî-Şerh-i *Gülistân*), (Yılmaz 2012: 327).

Saykal, sâd'un ve kâf'un fethalarıyla ve yâ'nun sükûnuyla demirden pas açıcı kimse yani sâni'ün ismidür (Sûdî-i Bosnevî-Şerh-i *Gülistân*), (Yılmaz 2012: 613).

Klasik Türk şiiri metinlerinde "saykal" kelimesi daha çok "cila" anlamıyla geçer. Mesela Nefî'nin,

Dûd-ı âh eyler idi âyîne-i çarhı siyâh

Pertev-i ma'deletün urmasa ana saykal (Nefî, ksd. 53/36) (Akkuş 1993: 229)

(Senin adaletinin ışığı cila vurmasaydı, ah dumanı felek/gökyüzü aynasını karartırdı.)

beytinde "saykal" kelimesinin anlamı "cila"dır. Ancak Sûdî'nin *Gülistân Şerhi*'nde verdiği bilgilere göre "saykal" kelimesinin asıl anlamı "pas açıcı

usta"dır. Bu anlam beyitlerde de karşılık bulmuştur. Örneğin Nedîm'in (ö. 1730) aşağıdaki beytinde böyle bir anlam vardır. Nedîm, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa övgüsündeki bir kasidesinde, memduhunu "doğru düşüncenin cilacısı" sıfatıyla niteler:

Cilâ vermiş ise âyîne-i İskender'e Risto

Benim sen saykal-ı âyîne-i rây-ı savâbımsın (Nedîm, ksd. 17/22) (Macit 2016: 89)

(İskender'in aynasına cila veren Aristo ise, benim doğru düşünce aynamın cilacısı da sensin!)

Sonuç

Türkçe klasik metin şerhleri, Klasik Türk şiirinin anlam dünyasını aydınlatan metinlerdir. Esasında bu şerhlerin amacı Arapça ve Farsça klasikleri Türkçeye tercüme etmek, bu metinlerin anlam dünyasına dair yorumlarda bulunmaktır. O günün şartları için amaç bu olsa da, bu şerhlerin günümüz metin şerhi çalışmalarına büyük katkısı vardır. Bu şerhlere sadece basit bir tercüme yahut şahsi yorum kitabı gözüyle bakmak, onların divan şiirini anlamadaki etkisini yabana atmak olacaktır. Metin odaklı yorumda bulunan şârihler, bugünün metin şerhi çalışmalarına kaynaklık edebilecek "ilk ağızdan" bilgileri verirler.

Şerh metinlerinin tamamen okunup incelenmesi, onlardaki bilgilerin değerlendirilmesi, şiir örnekleriyle eşleştirmeler yapılması eski metinlere daha sağlıklı ve doğru bir yaklaşımı da beraberinde getirecektir. Bu amaçla, sadece Türkçe şerh metinlerinden hareketle bir sözlük yapılması, bu sözlüğün divan şiirinden açıklamalı örneklerle desteklenmesi isabetli olacaktır. Böylece aynı dönemde yazılmış metinlerin muhtevası metinler arası bir okumayla incelenecek, bu sayede yanlış yorumların ve değerlendirmelerin önüne geçilecek, divan şiirini anlamada şerh metinlerinin katkısı ortaya çıkacaktır. Bu tür bir sözlüğün önemini bilen bir araştırmacı olarak böylesi bir çalışma için hazırlık yaptığımızı, bu makalenin de söz konusu çalışmanın ilk uygulaması olduğunu belirtelim.

KAYNAKÇA

Açar, B. Gülay (2016), "Sûdî-i Bosnevî'nin Ölüm Tarihi Meselesi", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, II (4): 185-196.

Akdoğan, Yaşar (e-kitap), *Ahmedî Divanı*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78357/ahmedi-divani.html>, erişim tarihi: 28.08.2017.

Akkaya, Hüseyin (1994), *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divanı*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, XI+552 s.

Akkuş, Metin (1993), *Nefî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.

Arslan, Mehmet (2000), "Divan Şiirinde Satranç ve Satranç İstilahları", *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul: Kitabevi Yay., s. 1-25.

Bilkan, Ali Fuat (1997), *Nâbî Dîvânı*, 2 cilt, İstanbul: MEB Yay.

Ceylan, Ömür (2007), *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, 3. basım, İstanbul: Kapı Yay.

- Çavuşoğlu Mehmed, Tanyeri, M. Ali (1981), *Hayretî Dîvan*, İstanbul: İÜEFY: 2868.
- Doğan, Muhammet Nur (2011), *Şeyh Gâlib Hüsn ü Aşk*, İstanbul: Yelkenli Yayınevi.
- Ergin, Muharrem (1980), *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul: İÜEFY: 2244.
- İpekten, Halûk (1990), *Nailî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Kalkışım, Muhsin (1994), *Şeyh Gâlib Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Kaya, Bayram Ali (2010), *Osmân Nevres Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Kaya, İbrahim (2008), *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız (Sûdî): Kelimeler-Remizler-Kavramlar*, Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi, 468 s.
- Kurnaz Cemal, İsen Mustafa (1990), *Şeyhî Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Kurtoğlu, Orhan (e-kitap), *Lebîb Dîvânı İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78382/lebib-divani.html>, erişim tarihi: 28.08.2017.
- Küçük, Sabahattin (1994), *Bâkî Dîvânı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Macit, Muhsin (2016), *Nedîm Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını.
- Mermer, Ahmet (1991), *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Redhouse, Sir J. W. (1987), *A Turkish and English Lexicon*, New Impression, Beirut: Librairie Du Liban Publishers.
- Sûdî-i Bosnevî (1250/1834), *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, 3 cilt, Mısır: İskenderiye ve Bulak Matbaaları.
- Şentürk, A. Atilla, Boşdurmaz Nurcan (2012), *Molla Aşkî Dîvân*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihad (1981), “Metinler Şerhi’ne Dâir”, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ün, Cumhuri (2007), *Kilisli Mustafa Rûhî Efendi’nin Rûhu’s-Şurûh’u*, Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi, LXXVIII+558 s.
- Yıldırım, Nimet (2017), *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Yılmaz, Ozan (2004), *Urfî’nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, VIII+476 s.
- (2007), “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *TALİD: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (9): 271-304.
- (2012), *Gülistân Şerhi Sûdî-i Bosnevî*, İstanbul: Çamlıca Yay.